ТОТЮ ТОТЕВ И ВЕЛИКИ ПРЕСЛАВ

Пътят на един известен учен представлява своеобразен възпитателен роман - било по своите перипетии, било дори по своята безбурност и кабинетна улегналост. Не прави изключение и научният път на проф. д. ист. н. Тотю Тотев, най-заслужилият изследовател на културната история на втората българска столица Велики Преслав през последните няколко десетилетия. Още сега ни се иска да кажем, че Т. Тотев идентифицира своето настояще с миналото на Преслав и това може би е най-сигурната гаранция за бъдещото им присъствие в културната памет като цяло на обзетите от други страсти днешни поколения. Затова нека се опитаме да разкрием как се формира неговия изследователски и човешки характер, родил на свой ред едно забележително културно-историческо творчество.

Роден, учил, следвал, постъпил… Нужни ли са тези тривиални ремарки? За сюжетосложението на възпитателния роман обаче те са твърде важни.

Т. Тотев е роден на 22 декември 1930 г. в с. Кръшно, Поповска околия, в заможно семейство, което освен всичко друго, умее да цени културата и образованието (със средствата на баща му и чичо му е построена гимназията в Попово, носеща името на царя-обединител Борис III). Средното си образование изключително любознателният младеж получава в Шумен, град със здрави възрожденски и още по-непоклатими поствъзрожденски традиции, дал начален възпитателен тласък на литературоведи като Тончо Жечев и Здравко Петров. Ще добавим, че в Шумен са родени и други бележити филолози като Боян Пенев, Емил Георгиев, Дора Мирчева. Решаващо значение за Т. Тотев обаче имат неговите студентски години в София през времето 1948-1954, където той завършва Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Бъдещият изследовател има шанса да слуша лекциите на може би последната именита генерация български богослови, между които и четирима академици: Иван Снегаров, Иван Гошев, Кръстю Миятев, Иван Марковски. (Към тях трябва да се добавят и имената на професорите Б. Пиперов и Хр. Гяуров). Т. Тотев получава солидни познания в областта на църковната археология и право, на историята на Църквата, на древните езици и култури; придобива и онова необходимо духовно възпитание, което по-късно ще го насочи по естествен начин към

паметниците на старобългарската култура, ще направи възможно съпреживяването и одухотворяването на застиналите под неумолимия покров на времето реликти.

Но Богословският факултет на СУ не е единствената културна среда в София, която формира бъдещия изследовател на Преслав и неговата цивилизация. Т. Тотев се движи в един от кръговете на така или иначе съществуващата и през суровите културски години артистична бохема; негов пристан е легендарният тогава „Бамбук“. Тук съвсем младият Тотев е могъл да бъде видян в компанията на Владимир Свинтила (който много по-късно ще опише тази среда в едно колоритно есе, отбелязвайки и присъствието на бъдещия археолог), на поета Иван Пейчев и други представители на най-значимото наше поетично поколение през XX век, “поколението на 40-те години“. Тази интелектуално-артистична среда, с нейното свободомислие и богата анекдотично-наративна култура моделира художествено-живописното в характера на Т. Тотев, който и сега без особено мнемотично напрежение рецитира превъзходно поеми от Валери Петров и Иван Пейчев и умее да разказва интересни истории, в които запечатва по неповторим начин нечий портрет или поучителна притча. Така, в рамките на образователното формиране на Т. Тотев се сплитат наглед разнородни, но всъщност сполучливо допълващи се традиции - стабилната умереност (и даже - усредненост, за която настояваше Т. Жечев) на културния провинциален град, знанията, дисциплината и благочестивия вътрешен порив на богословието и очарованието на фриволната, артистично-поетична бохема.

През1957г. след отбиването на редовната си военна служба в трудови войски, Т. Тотев се завръща в родния си Североизток - вече като уредник на Археологическия музей в Плиска. Безспорно е значението на четирите години (до 1961 г.), които той прекарва сред тлеещите, но съдържащи много историческа и археологическа жарава руини на първата българска столица. При твърде тежки битови условия, Тотев обработва и подрежда фонда с паметници на музея и получава своята археологическа инициация с участието си в макар и скромни по мащабите си разкопки под ръководството на професорите Стамен Михайлов и Атанас Милчев[1].

От 1962 г., в продължение на 10 години Т. Тотев завежда Археологическата база-музей на БАН в Преслав. След създаването

[1] **Георгиев, П.** Д-р Тошо Тотев - заслужил изследовател на Преслав. - В: Преслав. 4. С., 1993, с. 7.

на Филиала на Археологическия институт и музей в Преслав, той е избран за негов ръководител и остава на този пост до началото на 1991 г. Започва „златният“ период в научната кариера на Т. Тотев - неговите изследвания на българския „Златен век“.

Не можем да не отбележим дълбоката културологическа логика във факта, че Т. Тотев преминава от изследването на първата българска столица към проучването на втората - Преслав. За формирането на един голям археолог-медиевист Плиска е сякаш задължителен предпериод, необходим етап на подготовка с оглед изучаването на втория значим (при това с много по-пищна културна „радиация“, по думите на Арнолд Тойнби) период. Тази културно-историческа закономерност е заложена от логиката на самата ни история: 893 е не само годината, в която Преслав става столица, не само начало на ново цивилизационно осмисляне; тя импулсира творческите идеи на тези, които след повече от хилядолетие ще се опитат да отхвърлят кошмара на историята от нашето минало и да разкрият една ограничена в пространствено-времево отношение, но по своему блестяща цивилизация.

Резултатите не закъсняват. От съществено значение за поредицата от находки още през първите „преславски“ години и техния първоначален художествено-исторически разбор, е продължителната съвместна теренна работа с двама от най-изтъкнатите изследователи на средновековния Преслав - проф. Вера Иванова-Мавродинова и проф. Станчо Ваклинов. Помагат му и научните контакти с акад. Кръстю Миятев, продължили и след завършването на Богословския факултет и с чл. кор. Веселин Бешевлиев, най-изтъкнатия изследовател на първобългарската епиграфика. Така, следвайки пътя на големите си предшественици и учители, след три десетилетия интензивна проучвателска и аналитично-обобщителна работа, Т. Тотев преобрази представата ни за Преслав като средище и център на старобългарската култура през X век. При реализацията на тази макрозадача ученият слева неотклонно три насоки.

1. Детайлно изучаване на вече известни „малки“ паметници от сбирката на Преславския археологически музей или новооткрити образци на каменната пластика, металопластиката и надписи.

2. Комплексно проучване на преславските църкви и манастири (манастира в местността Тузлалъка, Дворцовия манастир, родовия манастир на преславските владетели, намиращ се до Кръглата църква).

3. Изследване на художествената продукция на манастирските ателиета и работилници.

В едно по-късно време тези открития и наблюдения бяха обобщени в мащабни монографии: за преславската рисувана керамика[2], преславското златно съкровище[3], Дворцовия манастир[4] и средновековна Виница[5]. Тези монографии получиха и ще получават подобаващи оценки в наши и чужди специализирани издания[6]. Но в случая е по-важно да изтъкнем очертаването на една системно изграждана материална и художествена култура, която е в корелация с многогодишните проучвания на филолозите в областта на старобългарския език и на ранния старобългарски литературен фонд. Общността на ателиета и скриптории, намерили място в манастирските комплекси показва планомерност и идеен обхват, които далеч надхвърлят рамките на конкретната градоустройствена панорама и говорят за една цивилизационнна глобалност. Създадена бе почвата за нови, синтетични културно-исторически трудове, в резултат на които вече влезе в научен оборот културогемата „Преславска цивилизация“, която, при цялата си неизбежна дискусионност, в общи линии вярно отразява процесите на културната динамика[7]. Изключителната заслуга на Т. Тотев се състои и в това, че постепенно, педя по педя, без скорозрейни и с припряна ефектност изстреляни идеи (на които той по изконен научен темперамент и нагласа е органически чужд), картографира релефа на уникален преславски цивилизационен триъгълник: Дворцовия манастир - родовия манастир - манастира в местността Тузлалъка. Този

---

[2] **Тотев, Т.** Манастирът в Тузлалъка - център на рисувана керамика в Преслав през IX-X в. С., 1982 (Разкопки и проучвания, VIII); **Тотев, Т.** Преславската керамична икона. С., 1988; **Totev, T.** The Ceramic Icon in Medieval Bulgaria. Sofia, 1999 (трудът е защитен като докторска дисертация пред 1990 г.).

[3] **Тотев, Т.** Преславското съкровище. Шумен, 1983; **Totev, T.** The Preslav Treasur. Shoumen, 1993.

[4] **Тотев, Т.** Дворцовият манастир в Преслав. Шумен, 1998.

[5] **Тотев, Т.** Средновековна Виница. Шумен, 1996 (трудът е защитен като кандидатска дисертация пред 1978 г.).

[6] Тук няма да се спираме подробно на посочените монографии, защото сме писали и другаде за тях. Вж. нашите рецензии за „Преславската керамична икона“ в Byzantinoslavica, Praha, 1990, №1, с. 73-74; за „Преславското съкровище“ в Епохи, В. Търново, 1994, №2, с. 105-108; за „Дворцовият манастир в Преслав“ в Трудове на катедрите по история и богословие. 3. Шумен, 1999, с. 69-70.

[7] **Божилов, Ив.** Цар Симеон Велики (893-927): Златният век на средновековна България. С., 1983; **Божилов, Ив.** Културата на средновековна България. С., 1996.

цивилизационен триъгълник, ръководен и направляван от царския елит (и преди всичко от цар Симеон) е представлявал огромен художествено-производствен котел, в който разнообразни византийски и въобще източни стилове са се сплавяли с местни традиции. Преславските ателиета и скриптории са осигурявали златото, естетическата подплата на Златния век и са най-доброто потвърждение, че амбициозната, изглеждаща твърде интенционална програма на българския владетел, е имала и ярко естетическо излъчване. Внушителната държава от елинистичен тип, която е искал да сътвори цар Симеон, е трябвало да бъде озарена не само от практичното, но и от прекрасното, и манастирските комплекси са се оказали най-подходяща енергетична база и съзидателен ейдос за това. Но възможно ли е било да се изгради и да оцелее една естетическа държава (за каквато по друг исторически повод говори Яков Буркхард) в обстановка на чести военно-политически сблъсъци и културни конфликти? Във всеки случай са били възможни онези явления, които са придавали блясъка на тази държава: керамичните икони, златното съкровище, чиито разкошна диадема наистина я увенчава. И всичко това е представено от Тотев със скрупольозно внимание и към най-дребните детайли, с грижливо описание на производствената технология, с пестеливи и ненатрапчиви, отворени и за други гледища заключения. Специално изследването на манастирските комплекси в Преслав и неговите околности се вписва добре в подчертания интерес към манастирската култура, който се забелязва в славистиката през последното десетилетие. Може да се каже, че то дори го е изпреварило във времево отношение. При това - едно е да се проучват запазени и днес и дори действащи манастири и съвсем друго те да се възстановяват само по неясни топонимични спомени и от интуицията и опита на археолога. Линиите на преславските идеи започват да се проясняват, защото се изпълват с багрите на автентичните факти и наблюдения. Културният мит се превръща в историческа реалност.

Защото освен посочените вече феномени, трябва най-малкото да спомена още и други впечатляващи паметници, които Т. Тотев издири и описа научно: църквите-базилики в местностите Стамбол йолу и Сакалова могила, сребърната чаша на Сивин жупан и двуезичния надпис на Ана. Много от находките бяха открити в периферията и околностите на Преслав[8].

[8] **Георгиев, П.** Д-р Томю Тотев..., с. 8.

Тези открития ставаха твърде експедитивно достояние на широки кръгове от нашата общественост. Сам носещ и добре познаващ чертите на народното съзнание, Тотев ненавижда елитарното затваряне на науката във високомерния херметизъм на тясната специалност и профилираните издания. Почти всеки новооткрит паметник е преведен и преразказан от него на езика на популяризацията и така достигна до стотици хиляди българи във всички части на страната. Повече от 350 популярни статии[9], рецензии и информации, поместени практически във всички регионални и национални вестници и списания; сценарии за научно-популярни, телевизионни и документални филми; пътеводители и албумни издания; безброй сказки, беседи и представяния на книги, автори, паметници и изложби. Ако ние имахме такива всеотдайни и постоянни популяризатори във всички дялове на науката, изкуството и образованието, сигурно нямаше да редуваме с такава печална системност инфантилната мегаломания с катастрофическия национален нихилизъм.

От 1990 г. Т. Тотев променя по силата на обстоятелствата своя статут на директор на Филиала на Археологическия институт при БАН в Шумен и преминава на работа в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, в катедрата по теология. В сюжетиката на „bildungs roman-а“ се зареждат нови, вече университетски глави; отпочва и завършва едно пълно с напрежение образователно-управленческо десетилетие. Десетилетие на порасналия академичен авторитет и самоотверженатa борба за академическо оцеляване. Т. Тотев е ръководител на катедрата по теология (1990-2000), декан на Факултета по българска филология, история и богословие (сега Факултет по хуманитарни науки) (1991-1995) и ректор (1995-1999) на Университета. Традициите на университетската наука и образователен процес безспорно дадоха възможност на опитния археолог и историк на изкуството да придаде завършен и системен вид на много свои дългогодишни частни наблюдения, да ги постави в служба на младите поколения, поели изглеждащия днес у нас самоубийствен път към науката. Избран за редовен професор през 1992 г., Т. Тотев чете лекционни курсове по библейска археология, църковна археология, християнско изкуство и история на старобългарската и византийската култура. Не само в Шуменския университет, но и във Варненския свободен университет

[9] Библиография на проф. д-р на ист. науки Томю Косев Тотев. Шумен, 1999, с. 11.

„Черноризец Храбър“, в Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и в други наши вузове. Но именно в тези години на най-интензивна администра-тивна и преподавателска заетост, Т. Тотев издаде и най-много монографии, завършвайки респектиращия монумент на четири десетилетия научни ваяния. Но далеч не само индивидуалната реализация вълнува учения. Бидейки на работа във Филиала на Археологическия институт, той създаде и редактира научни сборници, обединени в поредиците „Преслав“ и „Плиска-Преслав“; юбилейните вестници „Плиска - Мадара - Преслав“ и „1300 години България“. Своя издателско-редакционен пламък Т. Тотев пренесе и в Университета. Тук под негова редакция и чрез неговата издателска находчивост (което в днешните условия е не по-малко важно) излизат три тома на Епископ-Константиновите четения (издание на Факултета по българска филология, история и богословие), три свезки на Трудове на катедрите по история и богословие при същия факултет и четири тома на бързо добилата известност поредица „Преславска книжовна школа“, издание на университетския Научен център, носещ същото име.

За нас - членовете на Научен център „Преславска книжовна школа“ последният факт е естествено продължение на едно дългогодишно сътрудничество - през 28 годишната история на Центъра Т. Тотев е постоянен участник във всички международни и национални симпозиуми и конференции, организирани от него, бил е в непрекъснат и полезотворен диалог с нас. Затова - както и за многобройните му научни, преподавателски и културноорганиза-ционни приноси и за ненадейно придошлата седемдесетгодишнина, ние му посвещаваме петия том от поредицата „Преславска книжовна школа“. Посвещаваме му я заедно с много изтъкнати негови колеги, следовници и приятели.

Христо Трендафилов